

2. Про Концепцію нової Конституції України : Постанова Верховної Ради Української РСР від 19.06.1991 р., № 1213-ХІІ // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 35. – Ст. 466.
3. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 66 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку платних послуг, які надаються в державних закладах охорони здоров'я та вищих медичних закладах освіти» (справа про платні медичні послуги) від 25.11.1998 р., № 15-рп/98 // Офіційний вісник України. – 1998. – № 50. – С. 119.
4. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 53 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положення частини третьої статті 49 Конституції України «у державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно» (справа про безоплатну медичну допомогу) від 29.05.2002 р., № 10-рп/2002 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 23. – Ст. 1132.
5. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини третьої статті 53 Конституції України «держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах» (справа про доступність і безоплатність освіти) від 04.03.2004 р., № 5-рп/2004 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 11. – Ст. 674.
6. Хартія захисту споживачів, прийнята на 25 сесії Консультативної Асамблеї Європейського Союзу у 1973 році : (резолюція № 543) / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zonazakona.ru44КБ>.
7. Керівні принципи захисту інтересів споживачів, прийняті Генеральною Асамблеєю ООН 9 квітня 1985 року: (резолюція 248) / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.consumerinfo.org.ua/must_know/articles_rights/detail.php?ID=4156

УДК 340.12

ФОРМИ ДЕРЖАВНОГО ПРАВЛІННЯ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Терещук М.М., старший викладач

Білоцерківський національний аграрний університет

Долгий О.А., начальник науково-дослідного відділу

Національний університет державної податкової служби України

У статті на основі аналізу праць філософів різних історичних епох, починаючи з часів Античної Греції і закінчуючи ХІХ століттям, розглядаються форми державного правління. За результатами дослідження пропонуються розгорнуті висновки.

Ключові слова: держава, форми правління, організація державної влади, управління.

Терещук Н.Н., Долгий А.А. ФОРМЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО ПРАВЛЕНИЯ: ИСТОРИКО-ПРАВОВОЙ АСПЕКТ / Белоцерковский национальный аграрный университет, Национальный университет государственной налоговой службы Украины, Украина.

В статье на основе анализа трудов философов разных исторических эпох, начиная со времен Античной Греции и заканчивая ХІХ веком, рассматриваются формы государственного правления. По результатам исследования предлагаются развернутые выводы.

Ключевые слова: государство, формы правления, организация государственной власти, управление.

Tereshchuk M.M., Dovgy O.A. FORMS OF STATE MANAGEMENT: HISTORICAL AND LEGAL ASPECT / Belotserkovsky national agrarian university, National university of the state tax service of Ukraine, Ukraine.

There is the analysis of philosophers' works since Ancient Greece till ХІХ century in the article. The author considers the forms of state management in his work. The broadened conclusions are proposed in the article as results of investigation.

Key words: state, forms of rule, organization of state power, management.

Проблеми державного правління, не дивлячись на їх начебто достатню розробку протягом багатьох років, і навіть століть, не втрачають актуальності і в наш час. Інтерес до проблеми організації влади з'явився вже з моменту виникнення держави.

Зразки комплексного аналізу проблеми в найдавніші часи надає нам спадщина філософів і мислителів різних історичних епох. Науковими дослідженнями у сфері гносеологічних витоків форми державного правління, її еволюції здавна займалися багато філософів і правознавців. Зокрема, Геракліт, Піфагор, Платон, Арістотель, Полібій, Цицерон, Гоббс, Локк, Монтеск'є, Макіавеллі, Руссо, Кант, Гегель та інші. Коло їх державно-правових інтересів було надзвичайно широким. Особливо цінними були їх спроби визначити поняття держави, пізнати її сутність, знайти більш кращу форму державного правління. Подальше пізнання форми правління здійснювалося на розроблених ними методологічних засадах, що є непорушними і сьогодні. Неперевершеним здобутком у цій сфері був діалектичний метод пізнання. При дослідженні форм правління діалектичний метод використовувався в одному із перших його значень – як «мистецтво класифікації понять, розподіл речей на роди та види» [1, с. 120]. Як наслідок, у своєму прагненні до створення моделі «ідеальної держави» багато теоретичних розробок, що базувалися на масиві емпіричних знань, добутих на основі політичного досвіду держав станово-кастової епохи, не втратили і до сьогодні своєї актуальності і теоретико-методологічної значимості. Тим більше, якщо розглядати обрану тему дослідження в контексті багатовікового розвитку всесвітньої історії управлінської думки, то це завжди перевірка власних гіпотез й ідей, пошук аналогів рішень та ін. [2, с. 9], спроба їх застосування з відповідною корекцією в сучасній практиці державотворення.

Виходячи з наявної джерельної бази, спробуємо в межах статті проаналізувати та узагальнити ті погляди філософів і мислителів, які в історико-правовому аспекті розкривають питання організації влади в державі через призму форми державного правління.

При розв'язанні зазначеного завдання автори спиралися на наукові праці сучасників, де висвітлені питання філософії й історії держави і права, що досліджували Н. Азаркін, М. Баскін, В. Бачинін, Ю. Богош, Є. Воротилін, В. Графський, О. Данільян, І. Дихно, В. Єрмолаєв, О. Копиленко, М. Костицький, О. Лейст, Є. Назаренко, В. Нерсисянц, М. Панов, Н. Прозорова, О. Скакун, Т. Торсон, В. Туманов, Р. Циппеліус, В. Чефранов, Б. Чміль, Ф. Шульженко, А. Ященко та ін.

Перші спроби класифікації форм правління, як доведено в теорії, були здійснені ще Піфагором (580-500 р. до н.е.) та Гераклітом (540-480 р до н.е.). Для позначення форм організації державної влади вони використали два поняття: «аристократія» та «демократія». Звернення до цього питання обумовлювалося соціально-політичною ситуацією в грецьких полісах, коли родовій аристократії був нанесений відчутний удар новими соціальними силами – впливовими багатіями, торговцями, ремісниками, низами демосу. У цих умовах перед прибічниками аристократії виникла актуальна проблема переоцінки цінностей. Принципово новим для підходів Піфагора і Геракліта був вибір ними інтелектуального критерію для визначення терміна «аристократ». Під ним вони розуміють «кращого», «благородного», а, відповідно, під аристократією – правління «найкращих», розумової, моральної, освіченої еліти, тобто «аристократію розуму, духу», а не «аристократію за кров'ю». Концептуальний перехід від обумовленої природою аристократії крові – за принципом народження – до аристократії духу – знань та моральної гідності, – був суттєвим. Завдяки такій модернізації поняття «аристократ», аристократія, з природно замкнутої касти, була б здатна перетворюватися на відкритий клас, доступ до якого залежав від особистих чеснот кожного. Таке розуміння аристократії вони протиставили демократії, де, наприклад, за Гераклітом, править натовп і немає місця для найкращих [3, с. 42]. Погляди Піфагора, Геракліта, інших античних мислителів стали базою для поглибленого вивчення політичної практики того часу, розробки нових класифікаційних схем, пов'язаних із сутністю та змістом правління в державі.

Значний інтерес становить спадщина найвидатніших мислителів періоду розквіту давньогрецької політико-правової думки – Платона (427 – 347 рр. до н.е.) та Арістотеля (384 – 322 рр. до н.е.).

Погляди Платона суттєво змінювалися протягом усього його творчого шляху. Узагальнивши їх відносно проблеми організації державної влади, зупинимось на основних із запропонованих

ним у цій сфері теоретичних новацій. Відомо, що Платон був ідеалістом і це значно вплинуло не тільки на його філософські, але й політико-правові погляди відносно сутності, так званої, «ідеальної держави», форм її устрою [4]. Платон розглядав форму правління через призму вад і негараздів людської природи (характеру) і тому стверджував, що п'ять видів державного устрою зумовлені п'ятьма складовими характеру людини [5, с. 299]. Аналізуючи у своїй праці «Держава» проблему змін форм правління та їх причини, він побудував модель кругообігу форм правління у межах певного визначеного циклу. За нею всі держави розташовуються в порядку прогресуючого відхилення від ідеальної держави, де справедливе правління здійснюється кращими. Ідеальній державі протиставляються чотири інших форми за ступенем погіршення державності, її деградації. Вони змінюють одна одну – тимократія, олігархія, демократія, тиранія. Якщо ідеальна аристократія перероджується, то з'являється приватна власність – на землю, будинки й ін., люди поділяються на вільних і рабів тощо. Наслідком цього є тимократія (панування найсильніших). Така держава завжди буде вести війни, оскільки весь час між людьми виникатимуть протиріччя стосовно приватної власності [5, с. 300]. Тимократія переходить в олігархію – владу незначної кількості багатих, де, перш за все, мають ціну гроші. Заможні не помічають, як, обтяжуючи боржників, вони збільшують кількість бідних і, таким чином, посилюють їх. Перемога останніх зумовлює встановлення демократії – правління, де панує необмежена свобода. За Платоном [5, 302], після демократії виникає тиранія – найгірша з державних форм, котрій притаманні беззаконня, насилля та свавілля.

Учень Платона – Арістотель, для класифікації форм держави запропонував одночасно декілька критеріїв: по-перше, залежно від кількості суб'єктів, що правлять, верховна влада в державі може бути владою одного, владою небагатьох або владою більшості; по-друге, залежно від мети та інтересів тих, хто править, форми правління бувають правильні й неправильні. За основу критерію «правильності» Арістотель використовував мету правління – всезагальне благо, суспільні інтереси. Коли одна людина або меншість, чи більшість правлять, керуючись суспільною користю, то, звичайно, такі види державного ладу є правильними. А коли метою правління є вигода однієї або небагатьох осіб, чи навіть їх більшості, – це є відхиленням. Монархічне правління, що має за мету загальну користь, є царською владою. Влада небагатьох, але більше, ніж одного – аристократія. Коли ж заради загальної користі править більшість, тоді вживається визначення, загальне для всіх видів державного ладу, – політія [6, с. 105]. В той же час, цим формам правління відповідають три відхилення від царської влади (монархії) – тиранія, аристократії – олігархія, політії – демократія.

Ідеї Платона та Арістотеля вплинули на погляди Полібія (210-123 рр. до н.е.) – одного з останніх великих давньогрецьких мислителів. Як і Платон, Полібій розробив учення про кругообіг політичних форм [7, с. 79]. Будь-яка держава, як живий організм, проходить, за Полібієм, стадії розквіту та занепаду. Ці переходи від одного етапу до іншого супроводжуються в державі відповідними змінами. Розвиток держави починається з найпростішої форми – монархії. Монархія – управління, засноване на праві, змінюється тиранією – управлінням, заснованим на силі. Тиранія, у свою чергу, переходить в аристократію, яка обумовлює, за висловом Полібія, період розквіту держави. Потім настає демократія, яка змінюється олігархією. Остання, зазнавши занепаду, перетворюється в охлократію. На основі аналізу «природної» зміни державних форм, Полібій доходить висновку, що кожній окремій простій формі притаманна нестійкість, обумовлена втіленням лише якогось одного початку, якому неминуче випало на долю перетворитися на свою протилежність. Тому за Полібієм [3, с. 81], «безперечно найдосконалішою формою необхідно визнати таку, де поєднуються особливості всіх форм, що поіменовані вище». І такою буде змішана форма правління, яка складається з елементів монархії, аристократії та демократії, що здійснюють взаємне стримування та протидію, забезпечуючи, тим самим, стабільність держави.

Політична концепція Полібія є однією з перехідних ланок між політико-правовими вченнями Греції і Риму.

Видатним римським мислителем того часу був Цицерон (106 – 43 рр. до н.е.), в якого політичним ідеалом щодо форми правління була аристократія. У загальнотеоретичному плані він обґрунтував свій ідеал ученням про змішану форму правління [8, с. 20]. Посилаючись на грецьких мислителів, Цицерон розрізняв три основні форми держави: царську владу – монархію, владу оптиматів – аристократію, і владу народу – демократію. За його концепцією:

1) коли верховна влада знаходиться в руках однієї людини, яку називають царем, то такий державний лад є царською владою; 2) коли влада знаходиться в руках виборних осіб, то ця громадська община керується волею оптиматів; 3) народною ж, він вважав, є така община, де влада знаходиться в руках народу.

На здобутки філософів і мислителів давнини спиралися дослідники окресленої проблеми пізніше.

Так, за доктриною Т. Гоббса (1588 – 1679 рр.), верховна влада є джерелом не тільки норм юридичних, а й моральних. Влада визначає не лише поведінку людини, а, деякою мірою, – її думки і почуття. Недаремно у своїх працях («Левіафан, или Материя, форма и власть государства церковного и гражданского», 1651 р. [9]) Т. Гоббс називає державу великим Левіафаном, смертним Богом, з владою якого на землі ніяка інша влада зрівнятися не може. Будь-яка форма правління, за Т. Гоббсом, є прийнятною настільки, наскільки вона забезпечує мир у державі. Відкидаючи олігархію, тиранію і змішану монархію як форми правління, Т. Гоббс зупиняється на монархії, демократії та аристократії. За демократії влада належить народу, за аристократії – оптиматам, за монархії – монарху. Але, як вважав Т. Гоббс [10, с. 34], найкращою формою правління є абсолютна монархія, оскільки її переваги відносно інших підтверджуються хоча б тим, що навіть демократичні та аристократичні уряди в найбільш складній ситуації – під час війни, надають владу, як правило, одній особі.

Інший англійський філософ – Д. Локк (1632 – 1704 рр.), автор праці «Два трактати про правління» (1690 р.) [11, с. 34], вважав, якщо владу здійснюють обрані більшістю народу, то це – демократія. Якщо законодавча влада перебуває в руках небагатьох обраних осіб – це олігархія. Якщо законодавча влада зосереджена в руках одного, то це – монархія. За філософсько-правовим обґрунтуванням Д. Локка [12], форма правління залежить від того, в чийх руках перебуває законодавча влада.

Французький просвітник, філософ права й історії Ш. Монтеск'є (1689 – 1755 рр.) велику увагу приділяв вивченню проблем форми правління і поділу влади, розцінюючи, як підкреслюється в сучасних дослідженнях [7, с. 267], зло і свавілля не як сутнісні характеристики держави, а як результат перекручення законів. Монтеск'є використовував такі поняття, як «природа правління» і «принцип правління». У трактаті «Про дух законів» [13] він визначав три форми правління – республіканську, монархічну і деспотичну. Республіканська форма правління – верховна влада перебуває в руках або всього народу, або його частини; монархічна – за якої править одна людина, але за допомогою встановлених і незмінних законів; деспотична – вся влада, поза всякими законами і правилами, здійснюється волею і свавіллям однієї особи. За формою правління Монтеск'є поділяв держави на республіки, монархії та деспотії. Деспотія, на його думку, є антиподом держав з поміркованими формами правління – республік і монархій. Монтеск'є, зокрема, зазначав, що Рим перетворився на деспотичну державу, коли армію почали використовувати проти власного народу.

Представник філософії Просвітництва, письменник і політичний діяч Франції XVIII сторіччя Ж.-Ж. Руссо (1712 – 1778 рр.) вважав, що суспільства, які існують, не відповідають змісту справжнього суспільного договору. Він розробив учення про народний суверенітет. «Я стверджую, – зазначав Руссо, – що суверенітет, який є тільки здійсненням загальної волі, не може відчужуватися». Принцип невідчужуваності суверенітету, дійшов висновку Руссо, заперечує представницьку форму правління. Суверенітет, вважав він, полягає виключно у загальній волі, котра не може бути ким-небудь представлена. Навіть депутати «нічого не можуть ухвалювати остаточно» [14, с. 276]. У «Суспільному договорі» він також категорично наголошував на принципі необхідності та неподільності народного суверенітету. У державах, де такий суверенітет відсутній, зазначав Руссо, ігнорується суспільний договір, їм притаманний деспотизм та неправомірне панування однієї особи над усіма іншими.

Німецький філософ І. Кант (1724 – 1804 рр.) основні з розроблених ним політико-правових положень – щодо держави і права – виклав у таких працях, як «До вічного миру» (1795 р.), «Метафізичні засади вчення про право» (1797 р.) [15] й ін. Класифікуючи форми правління, він групував їх за двома ознаками: 1) чисельністю суб'єктів законодавчої влади і 2) характером реалізації принципу поділу влади. За найкращу І. Кант вважав найпростішу форму правління –

це автократія (абсолютна монархія), як найбільш проста форма. Тому за І. Кантом, демократія – найгірша форма правління, як найбільш складна.

За Г.В.Ф. Гегелем (1770 – 1831 рр.), у державі існують: законодавча влада, урядова влада і влада господаря [16]. Погоджуючись з думками Локка і Монтеस्क'є щодо поділу влади, Гегель визначав поділ влади як «гарантію публічної свободи». Разом з тим, він вважав положення про рівноправність гілок влади та їх взаємне обмеження невірним, оскільки за такого підходу передбачається ворожість і протидія кожної з гілок влади щодо інших, їх побоювання одна одної. У цілому свій політичний ідеал – конституційну монархію – Гегель конструює, орієнтуючись на компроміс між дворянством і буржуазією, на можливість поступового мирного перетворення, за волею верхів, існуючого тоді в Німеччині напівфеодального устрою на буржуазний. За всієї поміркованості й компромісності власних поглядів, Гегель, в умовах напівфеодальної Німеччини займав прогресивні позиції [17]. Він обґрунтував необхідність буржуазних перетворень, був прихильником конституційної монархії та законності, буржуазних прав і свобод.

Таким чином, положення, що висвітлені вище, надають підстави відзначити теоретико-методологічні здобутки згаданих філософів і мислителів, що, на наш погляд, не втратили свого теоретичного значення і сьогодні, особливо в контексті розбудови української держави.

Запропоновані ними ідеї й дотепер є підґрунтям для розуміння держави як політичного інституту суспільства, побудови держави «загального благоденства» і «правової держави». Серед іншого, безперечно актуальними є «класифікаційні» здобутки мислителів. Сучасна політико-правова практика показує, що відмова від багаточленної класифікації форм державного правління та безперечного утвердження в державознавстві двох основних видів форм державного правління – монархії та республіки – виявилася, на нашу думку, не зовсім вдалою. Як було зазначено, термін «республіка» вперше в понятійний обіг увів Цицерон. Але Цицерон використовував його як синонім держави. Тобто, під республікою Цицерон розумів державу із відповідним соціальним змістом, але не як одну з форм державного правління. Двочленну класифікацію: монархія – республіка, в теорії та політико-правовій практиці пропонував Н. Макіавеллі (1469 – 1527 рр.), який стверджував, що «всі держави, які володіли або володіють владою над людьми, були або республіками, або державами, керованими єдиновладно» [18, с. 257]. У першому випадку – це кількісний критерій, який вказує на те, хто здійснює правління у державі. У другому – соціальний, і визначає він соціальну сутність держави. Єдиним для класифікації основних видів «юридичної» форми правління, як здається, все ж має бути кількісний критерій, тому що саме він здатен знайти своє належне закріплення у відповідних юридичних нормах. Виходячи з цього, сучасні держави можна розподілити на дві групи: 1) держави, де влада здійснюється одним суб'єктом; 2) держави, де влада здійснюється багатьма суб'єктами. Але аналіз форм правління сучасних держав показує, що реальна (фактична) форма державного правління не завжди відповідає її «законному» аналогу. Чисельні «республіки» Африки мало чим відрізняються від монархій (абсолютних). Деякі парламентські монархії (Велика Британія, Японія) – на практиці є міністеріальними. А держави перехідного періоду, як деякі грецькі поліси майже дві з половиною тисячі років тому, прийняли практично олігархічні форми. Вочевидь, сучасна теорія має реанімувати поняття «законної» і «незаконної» форми державного правління, сміливіше досліджувати проблеми, пов'язані з її, так би мовити, «тіньовими» проявами.

Важливим й актуальним – у розумінні форми державного правління – є ідея її «якісної» оцінки (правильних чи неправильних форм державного правління), яка базується на моральності та компетентності правлячої влади. Як відомо, Платон з цього приводу стверджував, що філософи мають бути правителями держави або правителі мають стати філософами. Гуманізм його позиції є очевидним: запропонована Платоном схема правління спирається не на знатність, не на багатство, а на розум, на людину як істоту розумну і моральну. Увага до цих питань в той час була обумовлена домінуванням соціально-філософського і відсутністю суто юридичного підходів до оцінки державно-правових явищ, у тому числі – форми державного правління. У сучасних умовах існує протилежна загроза, коли предметом безпосереднього дослідження є структурно-інституціональний (закріплений у відповідних юридичних нормах) аспект форми державного правління, але поза увагою залишається її змістовна (функціональна) сторона, яка

вказує на ступінь ефективності (правильності) тієї чи іншої форми державного правління на практиці.

Практичним змістом наповнилися сьогодні ідеї філософів і мислителів різних епох щодо змішаної форми державного правління. Це, зокрема, стосується поглядів Арістотеля відносно змішаної форми державного правління, економічної та соціальної бази держави. Політія Арістотеля виникає на основі поєднання олігархії і демократії. Вона являє собою лад, де переважає власність середніх розмірів (сьогодні – це власність «середнього» класу), що дозволяє не тільки гарантувати самодостатність таких сімей, але й послабити протиріччя між багатими і бідними. Це держава, де серед вільного населення немає різкої протилежності між багатими і бідними, де може бути забезпечена солідарність вільних. Перевага «середніх» досягається встановленням такого цензу, за яким число осіб, які наділені правом участі в державному управлінні, перевищувало б число осіб, позбавлених цього права.

Заслужують на увагу і критичні підходи філософів і мислителів до оцінки демократії. Правління більшості – демократія – слабе, і порівняно з іншими, зазначав, наприклад, Платон, не здатне ні на велике добро, ні на велике зло. Адже влада поділена між багатьма, кожен з яких має її мізерну частину. Тому, якщо всі види державного ладу ґрунтуються на законності, цей вид є найгіршим. Якщо ж усі вони беззаконні, такий лад є найкращим. Критичне ставлення до демократії не можна ігнорувати й сьогодні. Але слід відмітити, що форма та зміст сучасної демократії багато в чому змінилися. Наприклад, платонівське розуміння демократії як форми державної влади, за якої бідні, одержавши перемогу, знищують деяких із своїх ворогів, а інших женуть, тим же, хто залишився, надають рівні громадянські права, у тому числі, – щодо заміщення державних посад, не зовсім відповідає сучасним реаліям. Ще більш жорсткими в цьому сенсі є погляди Полібія, який зображував демократію як прояв занепаду та розкладання. На його думку, у демократіях народ тільки спочатку користується свободою, а потім втрачає її.

Усе викладене вище дозволяє зробити наступні висновки:

1. Якщо під формою держави розуміти триєдину сукупність зовнішніх ознак, що характеризують організацію державної влади в цілому (форма правління, форма державного устрою і політичний режим), то зазначені ознаки мають розподілятися між трьома елементами. Форма правління визначає порядок організації державної влади – це система, спосіб формування, компетенція і порядок взаємовідносин усіх складових державного механізму. Форма державного устрою охоплює тільки політико-територіальну організацію державної влади (територіальний аспект державної влади) і не стосується порядку формування, системи й компетенції державних органів. Аналогічний висновок можна зробити і стосовно політичного режиму як сукупності зовнішніх ознак, що характеризують сукупність засобів і прийомів здійснення державної влади (інструментальний аспект державної влади). Отже, у науковій літературі існують різні підходи до тлумачення поняття форми державного правління. Прихильники вузького трактування цього поняття пов'язують форму правління тільки із правовим становищем держави. Прихильники широкого трактування до його елементів долучають відносини вищих органів державної влади з центрами економічної і політичної влади, політичне середовище.

2. У сучасній літературі традиційно форма державного правління визначається як характеристика структури і взаємин вищих органів державної влади. Перелік цих органів, здебільшого, обмежують главою держави, парламентом й урядом. Такий підхід, в основному, є вірним, тому що вказує на органи, які відіграють вирішальну роль в управлінні державою. Однак, якщо розглядати державне управління в більш широкому розумінні, то варто враховувати і роль судової влади, особливе місце, яке посідають органи конституційного контролю, прокуратура. В управлінні державою участь беруть також місцеві органи влади. Нарешті, управління передбачає як прямі, так і зворотні зв'язки органів держави з населенням. Тобто, оцінюючи ту чи іншу форму державного правління, крім структури і взаємин трьох традиційних – для визначення цього поняття – органів, варто ще враховувати роль інших органів держави, яким, у відповідності до конституційних положень, належить державна влада чи які здійснюють її на практиці, а також форми прямих і зворотніх зв'язків органів державної влади з населенням.

3. Зрештою, форму державного правління не можна ототожнювати з управлінням державою.

Останнє – більш широке поняття. Крім того, назва існуючої форми державного правління не завжди надає правильне уявлення про спосіб управління (Велика Британія, Японія – монархії, але монарх фактично не має владних повноважень та не бере реальної участі в правлінні державою). Форма державного правління – це спосіб організації структури і взаємин усіх органів державної влади, а також їх прямих і зворотних зв'язків з населенням.

4. Щодо подальших наукових розвідок в окресленому напрямку, то хоча теоретичні розробки філософів і мислителів минулого й надали імпульс для розвитку понятійно-категоріального апарату держави, а саме: щодо визначення поняття форми держави та її складових, розмежування понять «державний лад» і «державний устрій», «суспільний лад», «конституційний лад» та ін., все ж, на нашу думку, деякі їх аспекти потребують подальших досліджень й уточнення. Так, серед теоретичних питань, які підлягають додатковому вивченню, звернемо увагу на досить великий різнобій, що існує в розумінні змісту та формального виразу дефініції «форма правління». У зв'язку з цим, необхідні подальші наукові розробки стосовно змісту і розмежування понять «форма правління», «форма державного правління», «форма політичного правління», «правління» й «управління», «державне правління» та «державне управління».

ЛІТЕРАТУРА

1. Философский словарь / [под. ред. И.Т. Фролова]. – [изд. 5-е]. – М.: Политическая литература, 1987. – 314 с.
2. Маршев В.И. История управленческой мысли / В.И. Маршев. – М.: ИНФРА – М., 2005. – 515 с.
3. История политических и правовых учений / [под ред. В.С. Нерсисянца]. – М.: НОРМА-ИНФРА, 1999. – 482 с.
4. Платон. Государство / Платон. – соч.: в 3 т. – М., 1971. – Т. 3. – 289 с.
5. Платон. Государство. Законы. Политик / Платон. – М.: Мысль, 1998. – 540 с.
6. Аристотель. Политика. Афинская полития / Аристотель. – М.: Мысль, 1997. – 280 с.
7. История политических и правовых учений / [под общ. ред. акад. РАН, д.ю.н., проф. В.С. Нерсисянца]. – М.: Издательство НОРМА, 2003. – 368 с.
8. Цицерон. О государстве. Диалоги. / Цицерон. – М., 1966. – 486 с.
9. Гоббс Т. Левиафан, или Материя, форма и власть государства церковного и гражданского / Т. Гоббс. – М., 1936. – 450 с.
10. Гоббс Т. Сочинения: в 2-х т. / Т. Гоббс. – М., 1991. – 436 с.
11. Локк Д. Два трактата о правлении / Д. Локк // Антология мировой философии: сб. филос. текстов. – К., 1991. – Т. 1. – Ч. 2. – 345 с.
12. Локк Д. Избранные философские произведения / Д. Локк. – М., 1960. – 342 с.
13. Монтескье Ш.Л. О духе законов / Ш.Л. Монтескье // Антология мировой философии: сб. филос. текстов. – К., 1991. – Т. 1. – Ч. 2. – 420 с.
14. Руссо Ж.-Ж. Трактаты / Ж.-Ж. Руссо. – М., 1969. – 563 с.
15. Кант И. Метафизика нравов / И. Кант. – Соч. – М., 1965. – Т. 4. – Ч. 2. – 320 с.
16. Гегель Г.В. Философия права / Г.В. Гегель. – М., 1983 – 472 с.; Гегель Г.В. Основы философии права / Г.В. Гегель. – К., 2000. – 318 с.
17. Гегель Г.В. Энциклопедия философских наук / Г.В. Гегель. – М., 1974. – Т.1. – 340 с.
18. Макиавелли Н. Государь / Н. Макиавелли. – Минск, 1999. – 330 с.